

SZABADFALVI JÓZSEF*

A neokantiánus fordulat beteljesedése a magyar jogi gondolkodásban

Vázlat Somló Bódog jogbölcseleti életművéről

Az elmúlt századforduló és az azt követő időszak jelentős változást hozott az európai, illetve a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetében. A kontinensen ekkoriban formálódó neokantiánus jogfilozófia kisugárzása végleg háttérbe szorította a hagyományos természetjogi és jogpozitivista megközelítéseket, illetve a történeti szemléletmódot. A jogtudomány korábban nem járt utakat keresve ismeretelméleti, módszertani és modern értéktani szempontok előtérbe helyezésével kereste a jog új megközelítési lehetőségét. A magyar jogbölcseleti gondolkodásban Somló Bódog¹ volt az a jogtudós, akinek életműve révén lehetővé vált a korábbi fejlődésbeli fáziskésés felszámolása és az akkoriban élenjáró neokantiánus jogfilozófiai gondolkodás hazai megalapozása.² E tanulmány megírására az ad alkalmat, hogy kilencven éve

* CSc., dr. habil., egyetemi tanár, a Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék tanszékvezetője

¹ Somló Bódog 1873. július 21-én született Pozsonyban. Gimnáziumi tanulmányait Zsolnán, Trencsénben és Temesvárott végezte. Ezt követően a budapesti egyetem jogi karára iratkozott be, de egy szemeszter elvégzése után a kolozsvári karon folytatta tanulmányait, ahol 1895-ben jogtudományi, egy évvel később államtudományi doktorátust szerzett. 1896/97-ben egy-egy szemesztert töltött ösztöndíjas tanulmányokat folytatva Lipcsében és Heidelbergben. 1899-ben a kolozsvári egyetemen jogbölcseletből, három évvel később politikatudományból magántanári habilitációt szerzett. 1903-tól a nagyváradi jogakadémia alkotmányjog tanára volt. 1905-től professzori kinevezést nyert a kolozsvári egyetemre, ahol jogbölcseletet és nemzetközi jogot adott elő. Többször volt a kar dékánja. 1918-ban – a háborús események következtében menekülve egykori *alma materéből* – a budapesti jogi karon kapott professzori kinevezést. Hosszú éveken keresztül volt a Társadalomtudományi Társaság titkára, majd alelnöke. 1920. szeptember 28-án Kolozsvárott hunyt el.

² Somló Bódog életéről és jogbölcseleti munkásságáról lásd: FINKÉY Ferenc, *A tétéles jog alapelvei és vezéreszméi*. I. *Bevezetés és a jogbölcseletet kifejlődésének története*, Budapest, 1908, 413-419.; MOÓR Gyula, Somló Bódog. *Társadalomtudomány*, 1 (1921/1), 17-40.; Julius MOÓR, *Vorwort des Herausgebers* = Felix SOMLÓ, *Gedanken zu einer Ersten Philosophie*, Berlin. Leipzig, 1926, 3-17.; Barna HORVÁTH, *Die ungarische Rechtsphilosophie*, *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 24 (1930-31/1), 59-73.; SZABÓ Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*, Budapest, 1955, 266-275., 360-384.; SERES László, *Pozitivisták társadalombölcselet Magyarországon: Somló Bódog halálának 50. évfordulójára*, *Magyar Filozófiai Szemle*, 16 (1970/5),

jelent meg a fő művének tekintett *Juristische Grundlehre*³ című monográfiája, mellyel hosszú időre a magyar jogfilozófia első számú reprezentánsává vált.

Somló – a magyar jogbölcseleti gondolkodás nemzetközileg is méltán legismertebb képviselője – pályája a naturalista (természettudományos) pozitívizmus és az evolucionizmus gondolatiságának jegyében indult. A XX. század első évtizedének közepétől, főképpen Rudolf Stammler hatására a

936-954.; LITVÁN György, *Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején: Somló Bódog (1873-1920)*, Valóság, 16 (1973/8), 32-42.; SÁNDOR Pál, *A magyar filozófia története*, Budapest, 1973, Magvető Kiadó, 357-377.; LITVÁN György, *Somló Bódog munkássága*, Szociológia, 5 (1977/4), 503-507.; VARGA Csaba, *Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiával*, Jogtudományi Közlöny, 35 (1980/8), 543-546.; NAGY Endre, *Erény és tudomány: Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról*, Világosság, 22 (1981/12), 764-772.; NAGY Endre, *Sein, Geltung in der Geschichte der ungarischen Rechtsphilosophie (1897-1935)*. = Hrsg. Csaba VARGA, Ota WEINBERGER, *Rechtsgeltung. Ergebnisse des ungarisch-österreichischen Symposiums des Internationalen Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie 1985*, Stuttgart, 1986. (ARSP/Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie/Beiheft 27), 59-66.; KOSTYÁKNÉ VASS Ágnes, PETHŐ Sándor, *Az evolucionista etikától a transzcendentális normatívizmusig* = szerk. CSIKÓS Ella, LAKATOS László, VERES Ildikó, *A van és a kell világa: Fejezetek a magyar etika történetéből*, Miskolc, 1990, 109-135.; SZEGŐ Katalin, *Somló Bódog értékelmélete*, Magyar Filozófiai Szemle, 37 (1994/3-4), 343-364.; ZÓDI Zsolt, *Erény és tudomány. Somló Bódog állam- és jogbölcseleti munkásság* = LOSS Sándor, SZABADFALVI József, SZABÓ Miklós, H. SZILÁGYI István, ZÓDI Zsolt, *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. [Prudentia Iuris 3.] Miskolc, 1995, 63-141. (Zódi Zsolt kis-monográfia terjedelmű tanulmánya mindmáig Somló életének és munkásságának legátfogóbb értékelését adja.); GÖNCZI Katalin, *Somló Félix (1873-1920) = Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, Hrsg. Michael STOLLEIS, München, 1995, 575-576.; KUPA László, *Somló Bódog*, Jura, 5 (1998/1), 43-48.; PERECZ László, *A belátásos elmélettől a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth*, Századvég, (1998 ősz) Új folyam 10, 78-83.; Felix SOMLÓ, *Schriften zur Rechtsphilosophie*, (Ausgewählt und eingeleitet von Csaba VARGA) Budapest, 1999, Akadémia Kiadó; SZABADFALVI József, *Bódog Somló = Felix SOMLÓ*, *Schriften zur Rechtsphilosophie...*, xi-xii.; SZABADFALVI József, *Angolszász hatások a második világháború előtti magyar jogbölcseleti gondolkodásban*, Állam- és Jogtudomány, 40 (1999/1-2), 64-70.; SZABADFALVI József, *Transition and Tradition. Can Hungarian Traditions of Legal Philosophy contribute to Legal Transition?* *Rechtstheorie*, 33 (1999/2-4), 172-173.; FAIUS Katalin, *Fejezetek a magyar jogfilozófiai gondolkodás történetéből: Pulszky, Pikler és Somló jogpozitívizmusa*. Kandidátusi értekezés. (Kézirat), Budapest, 1999.; SZABADFALVI József, *Revaluation of Hungarian Legal Philosophical Tradition*. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP)*, 89 (2003/2), 159-170.; SZEGVÁRI Katalin, *Somló Bódog jogelméleti munkássága*. (A kézirat eredetileg 1952-1953-ban készült) *Jogelméleti Szemle*, 5 (2004/4), (<http://jesz.ajk.elte.hu/szegvari20.html>); Andreas FUNKE, *Allgemeine Rechtslehre als juristische Strukturtheorie. Entwicklung und gegenwärtige Bedeutung der Rechtstheorie um 1900*, Tübingen, 2004.

³ SOMLÓ, *Juristische Grundlehre*, Leipzig, 1917, (újnyomva: Aalen, 1973.) A szerző saját maga által készített kivonata: *Jogbölcshészet. Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár Jogi Alaptan című műve nyomán*. Budapest, 1920, Grill Károly Könyvkiadója. (Újabb kiadás: *Jogbölcshészet. A Juristische Grundlehre kivonata*. Miskolc, 1995.)

neokantiánus szemléletmód akceptálásával megteremtette a magyar jogbölcseleti gondolkodás eddigi legprosperálóbb korszakát. Míg korábban a jogfilozófia és a jogszociológia közé egyenlőségjelet tett, addig a neokantiánus felfogásnak megfelelően ekkortól már elválasztotta egymástól a jog vizsgálatának e két területét. Ennek az időszaknak az eredményei alapozták meg Somló tudományos hírnevét jogfilozófusként idehaza és főleg német nyelvterületen. A magyar jogtudomány joggal lehet büszke arra, hogy Rudolf Stammler, Gustav Radbruch, Hans Kelsen és Alfred Verdross mellett Somlót az európai neokantiánus jogfilozófia nagyjai sorában tartják számon.

A századforduló táján publikált legelső írásaiban, miként korábban Pulszky Ágostnál, illetve egykori professzoránál, Pikler Gyulánál – a magyar jogpozitivizmus kiemelkedő alakjainál – a spenceri evolucionizmus hatása volt meghatározó. A spencerizmus ekkor már túl jutott azon az időszakán, amikor még a reveláció erejével hatott az európai társadalomtudományi gondolkodásban, de a magyar progresszív értelmiség köreiből még ekkor is tisztelet övezte. Somló a spenceri tanok elemzése során arra a következtetésre jut, hogy az „*alkalmazkodás haladásával*” az eszményi jövőben ki fog alakulni egy olyan tökéletes állapot, amely „*az emberi cselekvés végső állandó kódexé*”-nek kialakulásához vezet. E „kódex” a legfőbb (liberális) alapjogokat fogja tartalmazni, így az élethez, a testi épséghez, a szabad mozgáshoz és a tulajdonhoz való jogot. A spenceri elmélet pozitívuma – Somló megállapítása szerint –, hogy a XVIII-XIX. századi észjogi felfogással szemben számol az emberi fejlődéssel, az emberi intézmények viszonylagosságával. Mindazonáltal kritikai észrevételt is megfogalmaz, amikor azt írja, hogy a Spencer által feltételezett eszményi állapot ellentmond a fejlődés törvényének, és sohasem fog bekövetkezni. Ezt a gondolatot Somló az 1903-ban megjelent *Állami beavatkozás és individualizmus* című – e korszaka fő művének tekinthető – könyvében azzal egészíti ki, hogy a fejlődés irányát, akárcsak az individuum életének célját, a boldogságra való törekvés szabja meg, amely így szakadatlan, organikus folyamatot képez. A korabeli monopolkapitalista fejlődés együttjárójaként tekinthető fokozott állami szerepvállalás ténye kikényszerítette a jog, az állam, a politika funkciójának és intézményeinek újragondolását, s e tekintetben a spenceri beavatkozás-ellenes, individualista álláspont meghaladását. Somló szerint az állami beavatkozás nem mond ellent az alkalmazkodás természettörvényének. A természet rendjébe való „mesterséges” beavatkozást (például „*jogalkotási cselekvőség*”) a természetes fejlődés eredményének kell tekinteni, hiszen „*a természetes kiválasztás... mindennemű állami beavatkozás mellett is okvetlenül végbemegy.*”⁴ Így jut el ahhoz a tételéhez, mely

⁴ SOMLÓ, *Állami beavatkozás és individualizmus*, Budapest, 1903, 99.

szerint bár növekszik az állami szabályozás köre, ugyanakkor az individuumok egyre spontánabban, önkéntesen rendelik magukat alá a szabályoknak, ekképp a jognak is, miáltal a kényszer sokkal gyöngébb lesz. Mindezek a gondolatok jól mutatják, hogy Somló képes volt az őt egyébként lenyűgöző Spencer gondolatainak kritikus elemzésére, és megpróbált eredeti hangot keresve új utakat találni. Ennek ellenére ezt a kísérletét joggal nevezhetjük felemásnak, hiszen a kiindulópontok sokfélesége nem eredményezhetett mást, mint eklektikus magyarázatot.

Pozitivisták korszakának legjelentősebb jogfilozófiai tárgyú könyve az 1906-ban megjelent kolozsvári egyetemi *Jogbölcseleti előadásai*⁵, ahol már egy sor kérdésben a későbbi neokantiánus fő művét idéző fogalmak használatával találkozunk.⁶ Könyvében megkülönbözteti a jogbölcseletet mint „*tiszta*”, és mint „*alkalmazott*” (normatív) tudományt. A tiszta tudományként felfogott jogbölcselet „*feladatai*” között négy „*fő kérdést*” említ: (1) hogyan jött létre a jog (a jog keletkezése, illetve okainak vizsgálata); (2) miben nyilvánul meg a jog hatása (a jog következményeinek kutatása); (3) a jog eddigi fejlődésének szabályszerűségei (a jogfejlődés tendenciáinak vizsgálata); végül, (4) e fejlődési tendenciákból a jövő jogára való következtetés (a jog fejlődésének perspektívái).⁷ E kérdéskörök részletesebb tárgyalásakor egyértelműen az általa később (szociológiai) pozitivistának nevezett szemléletmód alapján indokolja álláspontját. Mindazonáltal nevezhetjük a „*tiszta*” tudományként felfogott jogbölcseletet neokantinus értelemben a jog előfeltételeinek meghatározására irányuló vizsgálódásnak. A mű első részében további, a neokantiánus szemléletmód jelenlétére utaló jellemzőkkel is találkozunk. Így a Stammlertől eredeztethető fogalmi tisztázás során a jog, az erkölcs, a konvenció, illetve a vallási normák összehasonlító elemzését végzi el.⁸

A jogbölcselet problémáinak tematizálásakor a stammleri hatás valójában ezt követően válik igazán szembeszökővé. Amikor Somló a jogbölcseletről, mint alkalmazott (normatív) tudományról beszél, akkor voltaképpen a nem sokkal korábban Stammler által kifejtett „*helyes jog*” gondolatával szembesülünk, habár ekkor még a jól ismert benthami utilitarista formulával véli objektív

⁵ SOMLÓ, *Jogbölcseleti előadásai*. (Kézirat gyanánt) 1. füzet. Kolozsvár, 1906. (Ezt megelőzően született első összefoglaló – bár ismeretterjesztő jelleggel írt – kis könyvében egyértelműen a szociológiai pozitívizmus szellemében mutatja be a jogfilozófia aktuális problémáit. Vö. SOMLÓ, *Jogbölcselet*, Pozsony, Budapest, 1901.)

⁶ Erre nagyon jó példa a jog fogalmának meghatározása, amelyet neokantiánus indíttatású fő művében lényegében megismétel: „*Mi jog alatt azokat a szabályokat fogjuk érteni, amelyeket valamely társadalom legmagasabb rendű hatalma állít fel.*” (SOMLÓ, *Jogbölcseleti előadásai...*, i.m., 31.)

⁷ Uo., 8.

⁸ Uo., 35-39.

módon igazolni a jog helyes célját.⁹ A jog végső célját ekkor a közboldogság előmozdításában látja.¹⁰ Mindazonáltal – Stammler nyomán – már itt megfogalmazza, hogy míg a jog megelégszik a „külső magatartás helyességével,” addig az erkölcs a „belső intenciók helyességét” kívánja meg.¹¹ A legteljesebb összhang azonban a neves berlini és az ekkor még nemzetközileg alig jegyzett kolozsvári kolléga között a jog helyessége előfeltételeként a jog szükségességének az igazolása kérdésében fogalmazódott meg. Bár csupán néhány bekezdés erejéig foglalkozik Somló az anarchizmus problémájával, mégis egyértelműen kicsengnek érveléséből az ismert stammleri gondolatok, amikor az ember természetének antiszociális elemeire hivatkozva indokolja meg a jog képében megjelenő kényszerszabályozás szükségességét, sőt kikerülhetetlenségét.¹²

Somló 1911-ben egy korabeli német jogfilozófiai kongresszuson elhangzott előadásában teszi nyilvánvalóvá a jogbölcselet vizsgálódási problémáinak kifejtésekor a stammleri kiindulópont teljes elfogadását, ezzel megalapozva a neokantiánus paradigma hazai térnyerését.¹³ A szociológia és a jogfilozófia viszonyáról írt munkájában – melynek külön érdekessége, hogy a folyóiratban Somló tanulmányát Ferdinand Tönnies ugyanezen tárgykörben közzétett írása követi – végleg szakít korábbi szociológiai pozitivista megközelítésével, s a jogfilozófia két „kérdéskomplexumát” különbözteti meg. Az egyik a „Mi a jog?” kérdését állítja középpontba, vagyis a jog lényegét keresve, annak definícióját próbálja megadni, mely „egyszerűen a jog lényegéből adódik.”¹⁴ (Somló itt még nem használja a jogi alaptan kifejezést.) A másik nagy kérdéskör – amellyel a jogfilozófia foglalkozik – a „jog értékelésének területe”, vagyis a jog helyességének problémája. A jog értékességét illetően a jogfilozófia nem adhat konkrét útmutatást, csupán stammleri alapon egy „általános módszer” szolgáltat a vizsgálódó számára. Ennek kapcsán két veszélyre hívja fel a figyelmet. Egyrészt el kell kerülni a természetjogi szemléletmódban rejlő változatlan érvényű jogtételek okozta csapdahelyzetet, másrészt a jogfilozófiai

⁹ Stammler vonatkozó fő művere (*Die Lehre von dem richtigen Recht*. Berlin, 1902.) való Somló hivatkozást lásd: SOMLÓ, *A jog értékmérői*, Huszadik Század, 11 (1910/7), 7-9.

¹⁰ Vö. SOMLÓ, *Jogbölcseleti előadásai...*, i.m., 105-121.

¹¹ Uo., 37.

¹² Uo., 33., 126.

¹³ Felolvasta az „*Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*” II. kongresszusán, Darmstadtban, 1911. június 8-án. Előadása később nyomtatásban is megjelent: Vö. SOMLÓ, *Das Verhältnis von Soziologie und Rechtsphilosophie, insbesondere die Förderung der Rechtsphilosophie durch die Soziologie*, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 4 (1910-11/4), 563-569. (Magyarul: *A szociológia és a jogfilozófia viszonya és különösen a jogfilozófia támogatása a szociológia által*. = Jog és filozófia. Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből. szerk. VARGA Csaba, Budapest, 1981, 179-183.)

¹⁴ SOMLÓ, *A szociológia és a jogfilozófia viszonya...*, i.m., 180.

értelemben vett helyes jogot el kell határolni a „*jogpolitikától*”, mely az itt és most helyes jogi tartalommal foglalkozik.¹⁵ Már e tanulmányában hitet tesz a klasszikus neokantiánus paradigma mellett, amikor azt állítja, hogy a szociológia a maga kauzális alapú ténykutatásával nem lehet segítségére sem a jog fogalmi meghatározásának, sem a helyes jog mértéke megállapításának, mivel a jog világában az oksági összefüggések nem értelmezhetőek.¹⁶

A valódi neokantiánus fordulat a helyes jog kérdésköre kapcsán körvonalazódó saját álláspont kialakításával veszi kezdetét.¹⁷ Ennek során leszámol korábbi naturalista felfogásával és Stammler hatására a helyes jog kutatásában módszertani problémát vél fölfedezni. Mindez nem előzmény nélkül történik, hiszen jogbölcseleti előadásaiban már évekkel korábban így fogalmaz: „*A jogbölcselet igazi feladata annak a módszernek a meghatározása, amellyel a helyesség mértéke megállapítható.*”¹⁸ Bár elutasította Stammler álláspontját, de neves kollégája érdemként említi, hogy a helyes jog elméletének a jogfilozófiába való bevezetésén túl összekapcsolta azt az erkölcsi kérdésekkel, vagyis Somló szerint felfedezte, hogy az egész kérdéskör az erkölcsfilozófiába vezet. Saját elméletének megalkotásakor mindazonáltal egykori mestere, Pikler pszichológizáló megközelítésére kísértetiesen hasonlító magyarázatot fogalmaz meg, amikor a „*helyesség érzelmének*” funkciójáról beszél.¹⁹ Egy olyan empirikus tényből indul ki, mely szerint az emberek bírnak a helyesség érzelmével, vagyis meg tudják különböztetni a helyest a helytelentől. A helyes jogról szóló vizsgálódásnak – megítélése szerint – az erkölcsi értékekből kell kiindulni: „*Mint hogy a jog cselekvési normákból áll, a jog értékelésének mértékei mindig a cselekvés*

¹⁵ Uo., 181. (Az 1917-es *Juristische Grundlehre*-ben megismétli ezt a kijelentését, mindazzal kiegészítve, hogy a jogpolitika gyakran a tételes jogtudományokkal „*összevegyülve*”, annak kifejtése során jelenik meg.)

¹⁶ „*A szociológia és törvényei általános érvényessége a történet általános érvényessége, míg a jogfilozófia általános érvényessége annak az általános érvényessége, aminek történnie kell.*” (Uo., 181-182.)

¹⁷ Vö. SOMLÓ, *Kauzális vagy normatív etika?* = Alexander Bernát emlékkönyv, Budapest, 1910, 125-130.; Uő., *A jog értékmérői*, Huszadik Század, 11 (1910), 1-14. (Németül: *Massstäbe zur Bewertung des Rechts*, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 3 /1909-1910/, 508-522., 589-591.); Uő., *A helyes jog*, Uo., 390-395.; Uő., *Még egyszer a helyes jogról*, Uo. 12 (1911), 71-73.; Uő., *Újból a helyes jogról és egy helytelen cikkéről*, Uo. 334-346.; Uő., *Az érték problémája*, Athenaeum, 22 (1911/2), 84-113. és (1911/3), 37-66. [Klly. Budapest, 1910, Kilián] (Németül: *Das Wertproblem*. Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, 145 /1912/, 129-158., 146 /1912/, 64-100.); Uő., *A helyes jog elméletéről*, Erdélyi Múzeum-egyesület Jog- és Társadalomtudományi kiadványai, (1912-13) V. füzet, 196-203. (Klly. Kolozsvár, 1914.)

Somló értékfilozófiai írásai egybegyűjtve hozzáférhetőek: Somló Bódog: *Értékfilozófiai írások*, (A kötetet szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: Szegő Katalin), Kolozsvár, Szeged, 1999.

¹⁸ SOMLÓ, *Jogbölcseleti előadások... i.m.*, 106.

¹⁹ Somló érték-fogalmának meghatározása is jól példázza ezt: „*Az érték oly elemi lelki jelenség, amely más dolgok mértékéül szolgál.*” (SOMLÓ, *Az érték problémája... i.m.*, 28.)

értékelésének mértékei kell hogy legyenek. E cselekvési norma helyessége ugyanis nem jelenthet egyebet, mint hogy éppen a helyes cselekvést írja elő. A helyes cselekvés pedig az erkölcsös cselekvés.”²⁰ Az erkölcsi értékelésről azt vallja, hogy az „lelki életünk egy fundamentális ténye,” amelyet nem tudunk más tényre visszavezetni. Az erkölcsös cselekvésben Somló szerint mindig szociális – de legalábbis egy csoport („superindividuális”) – értékelés fejeződik ki, mely magába foglalja az abszolút, később „általános érvényűnek” nevezett értéket, ami nem más, mint az „igazságérték”, mely minden tekintetben korlátlanul érvényesül.²¹ Az abszolút érték igazságértékként való felfogásával Somló az ismeretelmélet középpontjába visz el bennünket. Mindezt azzal az érveléssel is alátámasztja, hogy „értékelni és megismerni egy és ugyanaz”, valamint „az abszolút érték problémája és az ismeretelmélet problémája ugyanarra a kérdésre vonatkozik”. Az alapprobléma Kant óta pedig nem más, mint azoknak a határoknak a megállapítása, melyen túlmenni nem tudunk. Az érték problémájának vizsgálatakor „lépésről lépésre ezekig a határokig kell visszamennie,” hogy végül megállapíthassuk az igazságérték az a végpont, amelyen túlmenni nem lehet.²²

A helyes cselekvés tartalma – meggyőződése szerint – sohasem lehet más, mint amit a pozitív erkölcs diktál: „Nincs más erkölcs mint valamely pozitív morál.” – állapítja meg.²³ A jog helyessége vagy helytelensége mindig „egy pozitív erkölcsi mértéknek az alkalmazását jelenti.” A helyes jog így a helyes, erkölcsös cselekvés alapesete, amely konkrét, társadalmi csoportonként ugyan változó erkölcsi tartalommal bírhat, de általános „érvényességi igénye” révén elégséges alapot nyújt ahhoz, hogy a jog helyességének mértéke legyen. Míg az erkölcs relativitása csak létrejövetelében, az erkölcsi felfogások sokféleségében értelmezhető, addig normatív értelemben „abszolút” érvényűnek tekintendő. De, hogy konkrét esetben milyen erkölcsi megfontolás alapján ítéljünk, az ránk nézve szociális és kulturális értelemben „adott dolog”. Mindennek a következetes keresztülvitele teszi lehetővé a „normatív etikát”.²⁴ A jogfilozófiára, illetve annak alapkérdésére vonatkoztatva megállapítja: „A jog értékelésének mértékeit... nem a jogbölcseletet produkálja racionális úton, hanem azok minden jogbölcselet előtt már érzelmileg adva vannak s a jogbölcseletet is csak alkalmazhatja azokat.”²⁵ A jog helyességének

²⁰ SOMLÓ, *A jog értékmérői...*, i.m., 10.

²¹ „... az igazság minden feltétlen értékelés végső kiindulópontja.” Vö. SOMLÓ, *Az érték problémája...*, i.m., 10.

²² Uo., 10-11.

²³ Uo., 11.

²⁴ Moór Gyula Somló életútjának és munkásságának áttekintésekor ekképp emlékszik vissza egykori mesterének a jog helyessége mércéjéről vallott felfogásáról: „Mai kulturális állapotunk mellett – szokta mondani – az a mérték, amellyel a többi erkölcs, a jog és az egyéb szociális tünemények helyességét megítéljük, a keresztény erkölcs.” Vö. MOÓR, *Somló Bódog...*, i.m., 32.

²⁵ Uo. 13.

vizsgálata mind Stammlernél, mind Somlónál nem egy ideális jogrendszernek, mint feltétlen mértéknek a felállítását jelenti, hanem egy olyan módszer keresését, amelynek segítségével a változó jogi tartalmat – a tételes jogi szabályt – az objektív helyesség alapján lehessen megítélni. Mindketten a helyes jogban pozitív (tételes) jogot láttak, melynek a helyesség a tulajdonsága, de nem fogalmi kritériuma. Ekképp Somló sem tudta a kitűzött célt teljesíteni. A formális értékmérő helyett tartalmi szempontokat hordozó mércét határoz meg.

Jogi alaptanának megírásához 1912-ben látott hozzá. A nagy mű elkészítése minden idejét lefoglalta. A kézirat elkészülte alatt – mely bő négy évet vett igénybe – csupán *A szokásjog*²⁶ címen egy terjedelmesebb tanulmánya és két – Hans Kelsen és Julius Binder egy-egy művéről írt – recenziója jelent meg.²⁷ A közzétett publikációk a *Juristische Grundlehre* előkészületeinek, illetve az ahhoz fölhasznált olvasmányélménynek tekinthetők, sőt egyes hivatkozásokban és megfogalmazásokban a leírtak Somló fő művében visszaköszönnek.

A szokásjogról írt tanulmányában elsősorban a jog fogalmi definiálásakor megfogalmazott gondolataira kell utalni. A jogi szabályok specifikumát ebben az írásában már abban látja, hogy „*olyan hatalomtól származnak, amely a maga szabályait rendszerint és minden hatalomnál eredményesebben tudja keresztülvinni.*”²⁸ Somló már itt ízelítőt ad fogalmi analíziséből, amikor e fogalom-meghatározás egyes részelemeit, illetve azok további alkotóelemeit veszi górcső alá. Ennek során fontosnak véli megjegyezni, hogy a szabály jogi jellegéhez hozzátartozik annak „*megvalósulása,*” vagyis tényleges érvényesülése, de – egykori szociológiai indíttatását sem megtagadva – nem feltétlenül, miként erre a jog fogalma is utal, hanem elégséges a „*rendszerintiség*”: „*A megvalósulásnak ez a rendszerintisége azzal a szóval is kifejezhető, hogy a szabály rendszerint engedelmisséggel találkozók.*”²⁹ Az engedelmisség az alárendeltek viszonyulását, tényleges magatartását jelenti, a hatalom pedig ennek a magatartásnak a létesítésére (kikényszerítésére, illetve helyességének belátására, vagy másképpen, fizikai vagy lelki kényszer alkalmazására) való képességet jelenti. Somló megemlíti még az (erkölcsi) helyesség kérdését, mely nélkül hosszú távon a „*jogi hatalom*” megszűnne létezni. Az erkölcsi helyeslés azonban nem tartozik a jog „*múlthatatlan kellei közé,*” sőt tapasztalati ténynek nevezi, mely hiányában minden további nélkül funkcionálhat a jogszabály. Somló fogalmi analízisre törekvő szándéka mellett

²⁶ SOMLÓ, *A szokásjog* = Emlékkönyv Farkas Lajos tanárságának negyvenötödik éve alkalmából, Kolozsvár, 1914, 339-369.

²⁷ SOMLÓ, Kelsen [Hans]: *Grenzen zwischen juristischer und soziologischer Methode*, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 5 (1911-1912), 644-645.; UÓ., *Rechtsbegriff und Rechtsidee*, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 8 (1914-1915), 525-528.

²⁸ SOMLÓ, *A szokásjog...*, i.m., 342.

²⁹ Uo.

itt is szembesülhetünk a jog és társadalmi kontextusa kapcsolatának realista – mondhatni empirista – megközelítésével.

A neokantiánus fordulat igazi beteljesedése és – tragikus halálának következtében – egyben végkifejlete az 1917-ben német nyelven publikált *Juristische Grundlehre* című – öt és félszáz oldalas – monográfiájában öltött testet, mely Somlót nagyon sokáig – nem csupán a megjelenését követő kortársi reflexiók okán³⁰ – kötelezően hivatkozott szerzővé tette a nemzetközi jogfilozófiai irodalomban. Bizonyára nem ok nélkül nevezte Felix Kaufmann, a neves pályatárs egy 1924-es írásában a modern jogfilozófia sztenderd alapművének.³¹ Az itt lefektetett nagyszabású nézetein később már változást nem eszközölt. A magyar jogfilozófiai irodalom mindmáig kivételes jelentőségű művében a korabeli kontinentális – főleg német – és az angolszász jogelmélet egyaránt számottevő hatása fedezhető fel. Ez utóbbi befolyás Európa e régiójában akkoriban meglehetősen különlegesnek mondható. Monográfiája a jogdogmatikai fogalomelemzés nemzetközi mércével mérhető jelentős alkotásának számít.

Könyvének tudományrendszertani bevezetőjében – alapvető módszertani problémákat érintve – megkülönbözteti egymástól a jog tartalmával foglalkozó juriszprudenciát vagy tételes jogtudományokat és a jog formájával foglalkozó jogtudományokat. Somló művének legfőbb célja, hogy a jog – tartalmától független – a priori fogalmának és fogalmi elemeinek analitikus elemzését végezze el, amelyek minden jogszabály jogi mivoltának szükségképpen

³⁰ A kortárs hazai és nemzetközi reflexiókból kiemelésre érdemesek: Joseph KOHLER, *Felix Somló: Juristische Grundlehre*, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 11 (1917-1918), 284-288.; BÁRD József, *Somló Bódog jogászati alapvetése*, Huszadik Század, 19 (1918), 346-354.; BOLGÁR Elek, *Felix Somló: Juristische Grundlehre*, Athenaeum, 4 (1918/2), 116-122.; Leonidas PITAMIC, *Eine Juristische Grundlehre*, Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, 3 (1918/6), 734-757.; Walter HEINRICH, *Eine ungarische Rechtsphilosophie*, Juristische Blätter, 47 (1918), 73-76.; [Robert] REDSLOB, *Felix Somló: Juristische Grundlehre*, Archiv des öffentlichen Rechtes, 37 (1918/4), 485-488.; Alfred VERDROSS, *Eine ungarische Rechtstheorie*, Pester Lloyd, 1918, [kivágásként Somló Bódog *Naplójában*. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3038/1-4.]; Rolf MALLACHOW, *Zur Metajurisprudenz und Rechtsphilosophie. Kritische Besprechungen über Somló, Nelson und Sturm*, Annalen der Philosophie, 1 (1919), 665-668.; Wilhelm SAUER, *Felix Somló: Juristische Grundlehre*, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 40 (1919), 249-253.; Max SALAMON, *Felix Somló: Juristische Grundlehre*, Kant-Studien, 25 (1920), 243-245.; Franz WEYR, *Zur Frage einer juristischen Grundlehre*, Philosophie und Recht. Zeitschrift für Philosophie und Rechtswissenschaft, philosophische Parteienlehre, juristische Erkenntnistheorie (Rechtsfindung) und Pädagogik, 1 (1920/22), 45-49, 112-118.; Karl FRIEDRICHS, *Felix Somló: Juristische Grundlehre*, Zeitschrift für Rechtsphilosophie in Lehre und Praxis, 3 (1921), 70-81.; ARMBRUSTER, *Felix Somló: Juristische Grundlehre*, Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 3. F., 21 (1925), 40-49.

³¹ Felix KAUFMANN, *Die Kriterien des Rechts. Eine Untersuchung über die Prinzipien der juristischen Methodenlehre*, Tübingen, 1924, 113-114.

formális előfeltételei, ilyen formán mint „léttudomány” (*Seinswissenschaft*) tölti be hivatását. Ez az apriorisztikus léttudomány olyan fogalmakat dolgoz ki, amelyek nélkül a jog nem képzelhető el, s mint „normaleírő” (*nomographische Wissenschaft*), vagyis nem normatív tudomány, normatartalmak helyett a jogról, mint normafajtáról jelent ki érvényes igazságokat. Míg Stammler – az irányzat alapítójaként – a kanti módszert követve formális, a priori fogalmak segítségével kísérelte meg definiálni a jogot, addig Somló – korábbi jogszociológiai érdeklődéséből adódóan – nem törekedett a neokantiánus jogfilozófia főképpen marburgi iskolájára jellemző „*tiszta*” fogalomalkotásra. Számára a jog nem gondolkodási forma a tapasztalat kanti a priori-ja mintájára, hanem csupán a változó jogi tartalmak a priori-ja, a változó jogi jelenségek változatlan és maradandó elemeit jelenti: „*A jogfogalom tehát empirikus, de mivel nem a jog tartalmában adottan az, a jogtudomány relatív aprioriját képezi.*”³² Bár szerinte a jogi alaptannak nem tárgya a jogi alapfogalmak eredetével foglalkozni, mégis Kelsennel szemben hangsúlyozza, hogy alapfogalmainkat végső soron a tapasztalatból nyerjük. Úgy véli, hogy a tételes jogtudományoknak feltétlenül szükségük van a „*jog fogalmában rejlő valamennyi elem pontos kidolgozására,*” mert ezek nélkül nem képesek kielégítően elvégezni saját feladatukat, a jogszabályok tartalmának rendszerbe foglalását. A jog lényegét tehát nem tudjuk feltárni a tételes jogtudományok „*anyagából*”, vagyis a jogszabályok tartalmából. Azokat az igazságokat, amelyeket a jogra nézve megállapíthatunk a „*jogtudomány alaptanainak*” (*Grundlehren der Rechtswissenschaft*), az ezekben adott alapvető fogalmakat „*jogi alapfogalmaknak*” (*juristische Grundbegriffe*), illetve a tanok rendszerét „*jogi alaptannak*” (*juristische Grundlehre*) nevezi.³³ Somló éppen olyan élesen megkülönbözteti a „*jogi alapfogalmakat*” a „*tételes jogi fogalmaktól,*” miként Kant elhatárolja egymástól az „*a priori*”-t az „*a posteriori*”-től. Nem véletlen, hogy könyvét „*Prolegomena minden jövőendő jurisprudentia számára*” címmel is – miként említi³⁴ – meg lehetett volna írni, melyből a kanti szellemiség egyértelműen felismerhető.

Tudományelméleti bevezetőjében a korabeli jogbölcselet három értelmezési csoportjáról szól. Így megkülönbözteti a Karl Bergbohm, Hans Kelsen, Adolf Merkl nézeteire való utalással „*a jogi alaptanhoz hasonló tudomány*” értelmében művelt jogfilozófiát, a Julius Stahl, Gustav Radbruch, Emil Lask féle „*jogi értéktanként,*” vagyis „*belyes jogról szóló tanként*” interpretált jogbölcselettől, melyek csupán egy-egy konkrét kérdéskör tárgyalására szűkítik

³² SOMLÓ, *Juristische Grundlehre...*, i.m., 127.

³³ Uo., 6-8.

³⁴ Uo., 2.

vizsgálódásukat. Ezekkel szembeállítja – Stammlerre hivatkozással – a jogi alaptant és a jogi értéktant egyaránt felölelő saját felfogását.³⁵

Könyve bevezetőjében külön alfejezetet szentel saját elmélete és John Austin – az angol analitikai pozitivizmus első számú alakja – *Lectures on Jurisprudence*³⁶ című művében megfogalmazott gondolatok kapcsolatának. Somló közösnek érzi a két elméletben, hogy olyan fogalmak, alapelvek és megkülönböztetések kimunkálásán fáradoznak mindketten, amely nélkül nem lehet semmiféle jogot megkülönböztetni, illetve ezek nélkül tételes jogtudományt sem lehet művelni. Saját elméletét e téren következetesebbnek tartja, de az érdem – megítélése szerint – mindenképpen Austiné, hiszen ő kezdte ezt az utat először járni. Ezen kívül több ponton is érintkezik egymással a két elmélet. Mindketten a jogalkotó hatalom fogalmával operálnak. Egy helyen Somló utal rá, hogy Austin „sovereign”-je és az ő „Rechtsmacht”-ja megegyezik egymással. Emellett több egyéb közös fogalmat is használnak (például az engedelmesség szokása/*habit of obedience* stb.), amelyek közül a jog fogalmának definiálásakor a „jogalkotó hatalom parancsa” kifejezést kell kiemelni. Somló számos fogalom bevezetésekor az austini terminusok finomítása, a distinkciók részletezése során alakítja ki saját fogalmi apparátusát. Így például – szemben Austinnal – sem a szankcionáltságot, sem pedig az általánosságot nem tekintette a jog szempontjából relevánsnak. Annál nagyobb fontosságot tulajdonított az „akaratnak”, vagyis annak a ténynek, hogy a jog „empirikus” szabály, előírásai túlnyomórészt a külső emberi cselekvésekre irányulnak. Kiemelésre méltó még, hogy mindketten csak nemzetállami keretek között tudták elképzelni a jog létét és funkcionálását, ezért elutasították a nemzetközi jog jogiságát, mely mögött nem áll – amit Somló számára az első világháború tanulságai is igazoltak – tényleges kényszerhatalom. Helyesebbnek tartja helyette „nemzetközi szabályokról” (*überstaatliche Normen*)³⁷, vagy még inkább „államközi szabályokról” beszélni.³⁸

Somló számára az austini elmélet szigorú pozitivizmusa és következetessége lehetett vonzó, és egyben alkalmasnak találta arra, hogy a neokantiánus előfeltevések egy részének megfeleltetve fölhasználja saját fogalmi építkezésében. Somló esetében az analitikus fogalomkeresést nagyban

³⁵ SOMLÓ, *Juristische Grundlehre...*, i.m., 13-16.

³⁶ JOHN AUSTIN, *Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive of Law*, London, 1863.

³⁷ SOMLÓ, *Juristische Grundlehre...*, i.m., 178.

³⁸ Somló 1917-ben külön tanulmányt szentelt *A nemzetközi jog mibenléte* (Kolozsvár, 1917.) címmel e témakörnek, melyben – több helyen szó szerint – megismétli a *Juristische Grundlehre*-ben, illetve annak kivonatában leírtakat: „Ha volna reá kilátás, hogy a nemzetközi jog meggyökeresedett, de megtévesztő elnevezése helyett más váljék elfogadottá, a jogi jelző elhagyásával egyszerűen államközi szabályokról szólhatnánk.” (i.m., 16.) Vö. SOMLÓ, *Jogbölcselet...*, i.m., 50.

elősegítette a XIX. század végi Karl Bergbohm, Rudolf Bierling és Georg Jellinek által kidolgozott német fogalmi jogtudomány (Begriffsjurisprudenz) alaposabb ismerete.

Művében a módszertani kiindulópont tisztázását követően lát hozzá a jog fogalmi meghatározásához.³⁹ Somló rendkívül mértéktartóan fog hozzá vállalt feladatához. A jogfilozófiai gondolkodás eddigi története arról győzte meg, hogy a jogtudomány számára nem is annyira a jog „lényegét” illető megállapítások hiányoznak, hanem inkább az „*alapul vett jogfogalom részletes kidolgozása*.. Vagyis nem új jogfogalom kidolgozása a cél, hanem a már eddig „*meglévő*,” „*alapul vett*” meghatározások „*gondos*” elemzése és magyarázata. Korát meghazudtoló éles elméjűségéről árulkodik az a kijelentése, hogy a jogtudományoknak e feladat teljesítése során felül kell emelkednie a mindennapi nyelvhasználat határozatlanságának a szintjén, hiszen csak így lehet pontos, tudományos definíció-alkotásra jutni.

Somló itt a klasszikusnak mondható módszert követve a jog „*genus proximuná*”-t igyekszik először körbejárni.⁴⁰ Ennek kapcsán megállapítja, hogy mindez nem lehet más, mint a „*szabály*” fogalma, illetve annak nemei. A jog, mint különleges szabály analitikus elemzése során hasonlítja össze az abszolút és empirikus (akarati), a különös és általános, a szankcionált és szankció nélküli normákat. E fogalmi distinkció keretében a jogot empirikus-akarati jellegű normatív szabályként mutatja be, amely így a „*Sollen*” világába tartozik, ugyanakkor a megvalósulás, a tényleges érvényesülés bizonyos fokát a jogi norma konstitutív elemei közé sorolja. Ezt követően kerül sor – a Stammler által már alkalmazott és a neokantiánus jogfilozófiában később is általánosan követett gyakorlat szerint – a jog meghatározásának második elemeként a többi normafajtától (erkölcs, konvenció, vallási norma, szokás, hagyomány, divat stb.) való elhatárolásra, mely révén meghatározhatók a jog „*differentia specifica*”-i.⁴¹ Ennek kapcsán használja a „*nomológia*” (Nomologie)⁴² vagy másképpen jogszabálytan elnevezést, mely keretében lehet és érdemes a jogot megkülönböztető ismertetőjegyeket meghatározni és elemezni. Somló megállapítása szerint a jog végső differentia specificája a jog eredőjeként meghatározott „*legmagasabbrendű hatalom*”, mely képes „*az emberek egy meghatározott körében rendszerint és más hatalmaknál eredményesebben érvényre juttatni a*

³⁹ SOMLÓ, *Juristische Grundlehre...*, i.m., 52-178.

⁴⁰ *Uo.*, 55-65.

⁴¹ *Uo.*, 66-92.

⁴² Somló a „*Nomologie*” fogalmat más értelemben használja, mint Thomas Holland, vagy Jeremy Bentham, akiktől egyébként ezt a terminust átvette. Vö. SOMLÓ, *Juristische Grundlehre...*, i.m., 66.; ZÓDI, *Érény és tudomány...*, i.m., 118.

*maga parancsait.*⁴³ Fontosnak tartja mindazonáltal kiemelni, hogy a hatalom különleges válfajával van dolgunk. A jogalkotó hatalmat „nem szabad a fizikai hatalommal, a jogi hatalmat általában a hatalommal, még kevésbé a jogot a hatalommal, sem pedig a hatalmi rendszert a kiszákmányoló rendszerrel összetéveszteni.”⁴⁴ A jogi norma sajátossága különleges kibocsátójában keresendő, s ezt a hatalmat kell jogi (jogalkotói) hatalomnak (Rechtsmacht) tekinteni.

Somló ezt követően részletes fogalmi analízis alá vonja a jogalkotó hatalom előbb említett ismertetőjegyeit, majd ennek végeztével a jog fogalmának meghatározására vállalkozik. E szerint: „Jog alatt egy rendszerint engedelmisséggel találkozható, széles körre kiterjedő és állandó jellegű legmagasabb rendű hatalom szabályait értjük.” („Recht bedeutet demnach die Normen einer gewöhnlich befolgten, umfassenden und beständigen höchsten Macht.”)⁴⁵ Fogalom meghatározásában a jogot mint olyan társadalmi jelenséget tárja elénk, mely a legfőbb hatalomra vezethető vissza, s ebben az értelemben tartalmi meghatározását jelenti a jognak. Azonban ez a definíció független bármely konkrét jogtartalomtól, mert minden jognak ez az *a priori* feltétele, s ilyen formán mégis csak alaki meghatározás, melyre a neokantiánus gondolkodók több-kevesebb sikerrel törekedtek. Somló mindazonáltal tisztában volt a fogalom alkotásban rejlő nehézségekkel. Nem véletlenül mondja, hogy e meghatározás egyes elemeinek részletes elemzése sem felelteti azt, hogy „a jogfogalom bizonyos mérvű képlékenysége, széleinek csipkészsége” hozzátartozik a fogalomalkotás sajátosságaihoz.⁴⁶

Somló jogkoncepciójának különlegességét, a neokantiánus paradigmán belüli eredetiségét az adja, hogy felfogása határozottan normativista, ugyanakkor határozott szociológiai jellegzetességet is mutat. A jog ugyanis egyszerre normatív tételezés eredményeképpen létrejött szabály (Sollen) és egy empirikusan létező jogalkotó hatalom akarat-megnyilvánulása. A jogfogalom ennyiben tehát tapasztalati fogalom.⁴⁷ A „kései” jogfilozófus Somló ennyiben megőrzi a „korai” szociológus szemléletének egyes elemeit, ekképp alkot egységes egészet az életmű.

E helyütt nem áll módunkban bemutatni a *Juristische Grundlehre* nagyszabású fogalmi analízisét, melyet a „jog fogalmának elemei és következményei” címen Somló több mint háromszázötven nyomtatott oldalon keresztül elvégzett, mintegy alátámasztandó a jog fogalmáról alkotott téziseit. Itt részletesen szól a jogszabály típusairól, a társadalom és állam fogalmáról, a

⁴³ SOMLÓ, *Juristische Grundlehre...*, i.m., 93.; *Jogbölcselet...*, i.m., [1995] 23.

⁴⁴ SOMLÓ, *Juristische Grundlehre...*, i.m., 111.

⁴⁵ SOMLÓ, *Juristische Grundlehre...*, i.m., 105.; *Jogbölcselet...*, i.m., [1995] 28.

⁴⁶ SOMLÓ, *Juristische Grundlehre...*, i.m., 107.; *Jogbölcselet...*, i.m., [1995] 29.

⁴⁷ Vö. SOMLÓ, *Juristische Grundlehre...*, i.m., 127.

jog forrásairól, a jogértelmezésről, jogalkalmazásról, a jogi kötelezettségről és a jogszabályok címzettjeiről, valamint ezeken belül még számos más jelenségről. Vagyis minden olyan kérdésről, mely alaptanának megértéséhez feltétlenül szükséges, amik nélkül megítélése szerint jogrendszer nem gondolható el.

Művének lelkes fogadtatása később Somlót arra ösztönözte, hogy hasonló pontossággal – túllépve korábbi kísérletén – jogi értéktanát még alaposabban kidolgozza. Érdemes itt utalni Somló egy 1916 nyarán írt levelére, melyet Lukács Györgyhez, egykori tanítványához írt. Ebben arról olvashatunk, hogy a *Juristische Gundlebre*-t követően, annak második kötete gyanánt tervezte néhány év múlva „*Juristische Wertlebre*” címen közzétenni annak folytatását.⁴⁸ Valójában e mű elkészítésének előfeltételeként – miként erről egykori naplójegyzetében írta – látott hozzá önálló filozófiai ismeretelméleti alapvetése (*Prima philosophia avagy a feltétlenségről szóló tan mint filozófiai alaptudomány*) megírásához. Ennek elkészülte után lett volna értelme tudományosan megalapozott jogi értéktanát elkészíteni. Korai halála megakadályozta vállalt feladatának elvégzését. Súlyos vesztesége a magyar filozófiai irodalomnak, hogy Somló szerint az élete fő művének ígérkező ismeretelméleti alapvetése nem készült el, csupán torzó maradt. Hátramaradt kézírata Moór Gyula – legkedvesebb tanítványa és szellemi örököse – hathatós közreműködésével 1926-ban *Gedanken zu einer Ersten Philosophie* címen töredékes formában jelent meg.⁴⁹

Posztumusz művében a „feltétlen” kérdésére keresi a választ, aminek során részlegesen szakít a korábbi kantianus alapokkal, amelyek régebbi megközelítési módját alapvetően befolyásolták. Az előtti értékfilozófiai tanulmányaira jellemző pszichologizáló látásmódtól meg akart szabadulni. Kant hatását itt Bolsano ismeretelméleti megközelítése egészíti ki. A „*prima philosophia*” módszere logikai és egyben kritikai megalapozottságú, amely Somlót egy transzcendentális filozófiához, az elméleti és gyakorlati ész szintézisbe foglaló „*transzcendentális normativismus*” („*transzcendentalen Normatismus*”) vezet. A „*Sein*” és „*Sollen*” megkülönböztetésének megfelelően érvelésében szembeállítja a feltétlen érvényességgel bíró kijelentő és követelést előíró (felszólító) mondatokat. Míg a feltétlen érvényességgel rendelkező kijelentések az igazság tárgyát – melynek filozófiai tudománya a transzcendentális idealizmus –, addig a feltétlen érvényességgel bíró követelések a morál tárgyát – melynek filozófiai tudománya a transzcendentális normativizmus – adják. Összességében arra a következtetésre jut, hogy a filozófiának nem az igazságértékből, hanem az erkölcsi normából, mint végső elvből kell kiindulnia. Az erkölcsi normát

⁴⁸ Somló Bódog 1916. augusztus 5-én kelt levele Lukács Györgyhez. A levelet közli: VARGA, A *jog helye Lukács György világképében*, Budapest, 1981, 35-36.

⁴⁹ SOMLÓ, *Gedanken zu einer Ersten Philosophie*, (Herausgegeben von Julius Moór), Berlin, Leipzig, 1926.

nemcsak bizonyos fenntartásokkal véli abszolútnak, hanem kifejezetten feltétlen érvényűnek tekinti.

Ebben a művében jutott legközelebb ahhoz a célkitűzéséhez, amelyet az 1910-es évek elején fogalmazott meg, vagyis, hogy a filozófia legyen a logikához hasonlóan szigorú, de azt meghaladó axiomatikus tudomány. Ehhez a célkitűzéséhez ugyan közelebb jutott, de a valódi élettől, a tapasztalati világtól távolabb került. E művével a hazai filozófiai gondolkodás egy eredetinek tűnő elméletének alapjait rakta le. A magyar jogbölcseleti gondolkodás ennek azonban már semmilyen hasznát nem látta.

Somló jelentősége a hazai jogbölcseleti gondolkodásban elvitathatatlan. Ő volt az első magyar jogfilozófus, aki a XIX. század utolsó harmadában uralkodó – Pulszky Ágost, Pikler Gyula által fémjelzett – szociológiai, majd naturalista pozitívizmust képes volt meghaladni. Munkássága révén az addig szűk, leginkább hazai körben ismert magyar jogfilozófiát az ország határain túl is ismertté tette. Neokantiánus indíttatású életművével – melyben sajátos szintézisét valósította meg a német jogtudományban az 1870-es évektől meghatározó Begriffsjurisprudenz-ből kialakult „általános jogtan” (*allgemeine Rechtslehre*) és a XIX. század közepétől Angliában a jogi modernizációt lehetővé tevő analitikai pozitívizmus jogfelfogásoknak – Európa-szerte közismertté vált. Az 1910-es évek elejétől ő lett – az ifjú pályatárs, Horváth Barna meghatározása szerint – a magyar jogfilozófia „*repräsentativ man*”-je, akinek elméletével a külföldi szakirodalom kiemelten foglalkozott.⁵⁰ Kortársai közül Rudolf Stammler, Rudolf Merkl, Hans Kelsen, Joseph Kohler, Felix Kaufmann, Alfred Verdross egyenrangú partnerként nagyrabecsülésüket fejezték ki a sokszor eredeti felfogást valló magyar jogtudósnak. Erről számos levél, hivatkozás és Somló naplóbejegyzése is árulkodik.⁵¹ Somló jelentőségét a nemzetközi jogirodalomban mi sem bizonyítja jobban, minthogy a fő művének számító *Juristische Grundlehre*-t az 1917-es megjelenést követően tíz évvel később újból, majd 1973-ban harmadszor is megjelenésre érdemesnek találták, sőt a már említett kortársak rendszeres hivatkozásain túl Herbert Hart, Karl Larenz vagy éppen Helmut Coing, illetve Jerzy Wróblewski is számos helyen és alkalommal hivatkozott rá.

⁵⁰ Vö. HORVÁTH, *Az új magyar jogfilozófia*, Keresztény Politika, 2 (1923) 3, 153.

⁵¹ Vö. ZÓDI, *Erény és tudomány...*, i.m., 71. (21. lábjegyzet), 131. (116. lábjegyzet)